SPECIAL - april 2025

Tijd voor actie!

Aan de slag in het landelijk gebied

Kennis van de regio

Het online magazine van

het pon | telos

Open het magazine

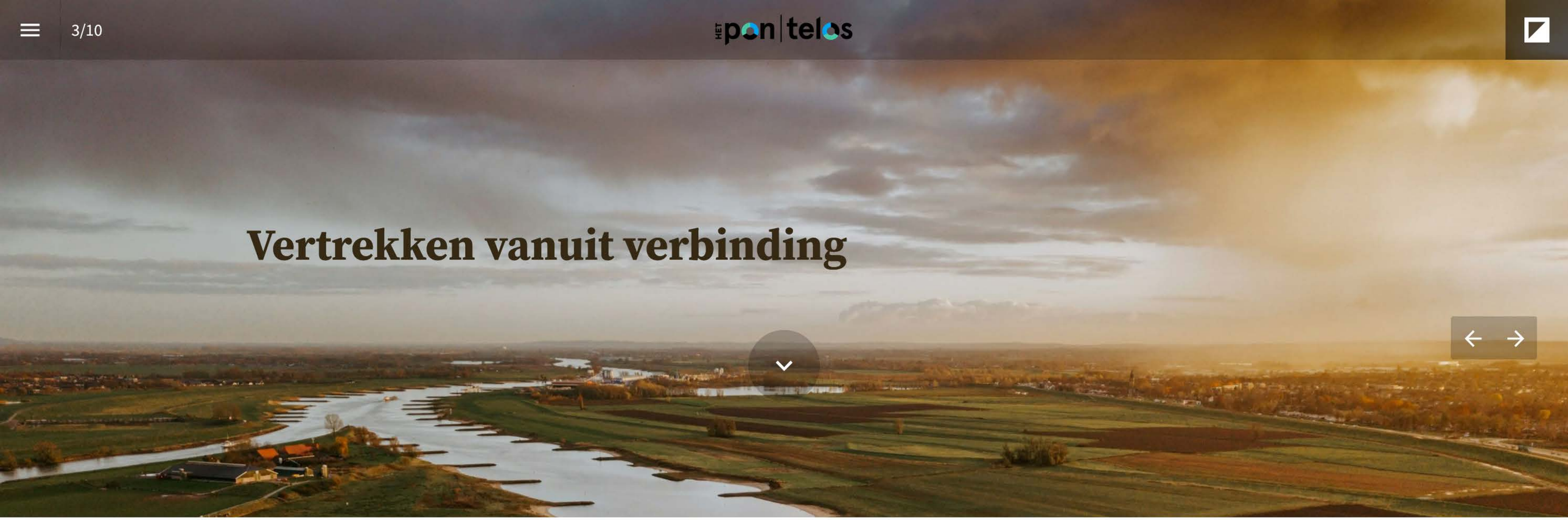

Vertrekken vanuit verbinding

Samen werken aan de toekomst van een leefbaar platteland – niet morgen maar nu. De onderzoeken, interviews en verhalen in dit magazine gaan er allemaal over. Het leggen van verbinding is hierin van groot belang: verbinding tussen biodiversiteit en andere waarden van het land, en een volhoudbare economie met een eerlijke beloning voor agrarische ondernemers. Tussen ecologie en economie, leefbaarheid en vitaliteit. Centraal staat telkens dezelfde vraag: hoe komen we samen vooruit?

Een gebiedsgerichte aanpak vraagt om aandacht voor de mens, de vitaliteit van gemeenschappen, het landschap en de bodem waarop we leven. In de context van voedsel gaat het om de verbinding tussen boer, burger en bord, via bijvoorbeeld kortere ketens en voedselnetwerken. En wanneer we kijken naar het platteland als geleefd landschap, draait het om de slagkracht van bewoners en de ontmoetingsplaatsen die daarvoor nodig zijn – een kracht die voortkomt uit hun emotionele en sociale verbondenheid met hun gebied.

Vertrekken vanuit verbinding is misschien wel even wennen, zeker in een tijd die getekend wordt door somber mondiaal nieuws en toenemende polarisatie. Maar vooruitgang ontstaat zelden via de polen. Juist wanneer we erin slagen om in die verbindingen de brug te slaan tussen wat we willen bereiken en de waarden die we belangrijk vinden, kunnen we van gebiedsgericht werken naar gebiedsgerichte vooruitgang. In dit magazine lees je over de mensen die hier al mee aan de slag zijn gegaan, en over de acties die nú ondernomen kunnen worden om het landelijk gebied vooruit te brengen.

Ik wens je veel leesplezier!

Hartelijke groet,

Susanne

Susanne Agterbosch
inhoudelijk directeur van
Het PON & Telos

Gebiedsgericht vooruit!

Samenwerken aan de 'wederombouw' van het platteland

Het Nederlandse platteland staat voor forse uitdagingen. Naast de dringende noodzaak om de problemen rond stikstof en natuur aan te pakken, vragen ook waterbeheer en klimaatadaptatie om aandacht. Bovendien spelen er opgaven rondom wonen, energie en leefbaarheid. In veel regio's proberen boeren, bewoners, natuurorganisaties en overheden te werken aan oplossingen. Gemakkelijk is dat niet. Hoe kom je samen vooruit? Een gebiedsgerichte koers op basis van grond, gemeenschap en geschiedenis biedt uitkomst.

Als geen ander heeft de Nederlandse landbouw de inrichting van het naoorlogse platteland bepaald. Tijdens de wederopbouwperiode stond modernisering van de sector centraal, met als inzet: de productie van goed en goedkoop voedsel. Daarvoor moest het landschap op de schop. Met behulp van ruilverkaveling werden verspreid liggende kavels samengevoegd, nieuwe waterwegen aangelegd, boerderijen verplaatst en de perceelgrootte en -vorm aangepast aan de eisen van moderne mechanisatie. In korte tijd onderging het boerenland een ongekende metamorfose.

Renovatio ruralis

Vandaag staat het platteland opnieuw aan de vooravond van een ingrijpende verbouwing. Directe aanleiding is de stikstofcrisis. Het huidige landbouwsysteem loopt tegen ecologische grenzen aan. Een teveel aan stikstof bedreigt de natuur en ook de waterkwaliteit staat onder druk. Natuurherstel is nodig en vraagt om een nieuwe verhouding tussen agrarische economie en natuurlijke ecologie. Maar dat niet alleen. Ook de zoetwaterbeschikbaarheid en klimaatverandering dwingen boeren tot aanpassing. En alsof dat nog niet genoeg is, is agrarische grond zeer gewild bij gemeenten en ontwikkelaars die woningen willen bouwen of wind- en zonneparken willen realiseren.

Langzaam maar zeker dealt het bestuurlijk besef in dat deze dynamiek niet vanzelfsprekend leidt tot de meest optimale configuratie van landgebruik, laat staan een fraai en toekomstbestendig landschap. De optelsom van anonieme marktkrachten en individuele beslissingen van agrarisch ondernemers en andere grondeigenaren op het platteland leidt niet automatisch tot realisatie van maatschappelijk gewenste doelen. Bovendien is duidelijk dat technologische innovatie alléén ons niet veel verder helpt. Het zijn de – in onbruik - geraakte disciplines van ruimtelijke ordening en landinrichting die weer moeten worden afgestoft om deze 'renovatio ruralis' in goede banen te leiden.

"Een ruimtelijke ombouw is noodzakelijk om waarden als biodiversiteit en gezondheid een volwaardige plek te geven in de landbouw en het landelijk gebied"

Zoektocht naar brede welvaart

In zekere zin vormt de aanstaande verbouwing van het platteland een correctie op het doorgeschoten, naoorlogse landbouwsysteem. Dat systeem is bijzonder goed in staat gebleken de agrarische productie op te voeren, maar schiet tekort in de 'productie' van andere waarden, bijvoorbeeld op het vlak van biodiversiteit en gezondheid. Een ruimtelijke *ombouw* is noodzakelijk om deze waarden een volwaardige plek te geven in de landbouw en het landelijk gebied. Na de wederopbouw volgt nu dus de 'wederombouw' van het platteland. Het mag duidelijk zijn dat deze wederombouw niet enkel vertrekt vanuit het oogpunt van agrarisch-economische efficiency, maar juist vanuit een bredere wens om ecologische opgaves, zoals een robuust watersysteem en soortenrijke natuur, te combineren met sociale en economische opgaves, zoals een gezonde leefomgeving en toekomstperspectief voor jonge agrariërs.

Waar de naoorlogse 'ruilverkavelingsmachine' zorgde voor welvaart in smalle zin, staat nu de zoektocht naar brede welvaart voorop. Die zoektocht kan het beste gebiedsgericht worden vormgegeven. Ieder gebied kent immers eigen uitdagingen rond landbouw en leefomgeving en - afhankelijk van het bodem- en watersysteem, het type landbouw, de aanwezige natuur en sociaaleconomische structuur - ook kansen voor vernieuwing en verduurzaming. Kansen die alleen lokaal, met draagvlak in de streek en kennis over het gebied van een overtuigend antwoord kunnen worden voorzien.

In de naoorlogse periode worden boeren door middel van voorlichting verleid om mee te doen met ruilverkaveling. Dit affiche uit 1946 brengt de voordelen in beeld. Links een landschap waarin boeren moeten werken op kleine, slecht ontwaterde percelen, verspreid door het hele gebied. Rechts, na ruilverkaveling, beschikken dezelfde boeren over grote huiskavels, zijn ook de overige percelen beter te bewerken door moderne machines, en is de kronkelige beek rechtgetrokken.

"Grond, gemeenschap en geschiedenis kunnen houvast bieden in de zoektocht naar balans."

Uitdagende context

Dat is om meerdere redenen geen gemakkelijke opgave. Allereerst omdat het gaat om een herordening van ruimte die al in gebruik is. Zo worden door de ombouw van het platteland niet alleen fysieke, maar ook sociale structuren 'omgewoeld'. Hieraan recht doen vereist een zorgvuldig gebiedsproces, met inbreng van alle betrokken 'streekholders'. Dat verhoudt zich soms maar moeizaam tot het tijdpad en de strakke deadlines van een reeks van overheidsdoelen op het vlak van onder meer stikstof, natuur en waterkwaliteit én tot de neiging om enkel belangenvertegenwoordigende partijen aan tafel uit te nodigen.

Een meer interactieve en integrale aanpak maakt het mogelijk om tot bredere, regionale deals te komen, die meer recht doen aan de streekgebonden problematiek van natuur, landbouw en leefbaarheid. Maar in de praktijk botst deze gebiedsgerichte behoefte aan samenhang, voorbij stikstof alleen, al snel op hardnekkige, juridische kaders, sectoraal beleid en sterk afgebakende, financiële stromen vanuit de overheid. Wie in een gebied bijvoorbeeld het landbouw- en natuurdossier wil verbinden aan opgaven rond wonen of leefbaarheid in kleine kernen, vangt al snel bot.

En dan is er ook nog sprake van een uiterst ingewikkelde politiek-bestuurlijke context. Wat het vorige kabinet onder de noemer Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) in gang heeft gezet met de gebiedsgerichte aanpak, is door het huidige kabinet weer stopgezet, terwijl een alternatief nog op zich laat wachten. Ook het fonds dat beschikbaar was voor de aanpak, is geschrapt. De praktijk loopt ondertussen vast door het ontbreken van heldere kaders, het gebrek aan voldoende (Rijks)middelen en door nieuwe gerechtelijke uitspraken.

Drie koersen om nú op in actie te komen

Veel pionierende boeren, plattelandsbewoners, natuurorganisaties en decentrale overheden die de afgelopen periode enthousiast aan gebiedsplannen en -visies hebben gewerkt, verkeren op dit moment in onzekerheid. Hoe kunnen zij toch koers houden in deze turbulente tijden? Hoe zetten ze gezamenlijk gebiedsgerichte stappen vooruit, op weg naar een breed welvarend platteland?

In de oratie die ik op 13 december 2024 uitsprak aan Tilburg University, heb ik drie inhoudelijke thema's benoemd die in dit verband houvast kunnen bieden, namelijk: grond, gemeenschap en geschiedenis. Het zijn 'navigatiebakens' in de gebiedsgerichte zoektocht naar een betere balans tussen landbouw en leefomgeving, met perspectief voor natuur, boeren én plattelandsbewoners.

Grond

Om met het eerste thema te beginnen: zonder grond komt de wederombouw simpelweg niet rond. Veel jonge boeren en boeren die groen willen doen, lopen aan tegen de huidige, sterk stijgende grondprijzen. Die bemoeilijken de gewenste extensivering van agrarische bedrijven, met name rond kwetsbare natuur. Extensivering betekent in de praktijk immers minder dieren en meer grond. Maar hoe kom je aan betaalbare grond?

Een actieve grondstrategie en -politiek is noodzakelijk om boeren die de omslag naar een natuurinclusievere bedrijfsvoering willen maken te ondersteunen. Lokale overheden kunnen op dit punt vaak meer dan ze denken, bijvoorbeeld via duurzame verpachting van overheidsgrond.

Gemeenschap

Naast grond is ook gemeenschap van belang. Veel van de actuele problemen op het platteland vragen om erfoverstijgende samenwerking. Tussen boeren onderling, en tussen boeren en andere grondeigenaren en bewoners. Werken aan een duurzamer platteland doe je immers niet competitief, maar coöperatief! Hiervoor is mobilisatie van het (stille) midden vereist. Van al diegenen die een positieve bijdrage willen leveren aan de toekomst van hun gebied, maar in het huidige - gepolariseerde - debat niet of minder goed gehoord worden.

Experimenten met zogenaamde gebiedscollectieven, die samen een bod doen voor het realiseren van doelen op het vlak van o.a. biodiversiteit en streekvoedsel, laten zien wat op dit punt mogelijk is.

Geschiedenis

Tot slot speelt geschiedenis een belangrijke rol. Die zorgt voor identiteit en verbondenheid. Een cruciaal element voor duurzame gebiedsontwikkeling, want het platteland is een geleefd landschap. Boeren zitten op grond die soms al vele generaties in de familie is. En ook plattelandsbewoners zijn 'topofiele' wezens.

Bovendien kan cultuurhistorie helpen om tot toekomstbestendige oplossingen te komen. Denk bijvoorbeeld aan de reconstructie van oude watermolenlandschappen voor extra waterberging of de herintroductie van vloeiweiden als middel tegen droogte. Natuurlijk, we kunnen niet terug naar vroeger, en dat moeten we ook niet willen. Maar we kunnen wel vooruit via vroeger!

Stap voor stap

De hier gepresenteerde thema's zijn niet zomaar gekozen, maar sterk verbonden met de vaak actiegerichte onderzoeks- en adviespraktijk van Het PON & Telos. In veel gebiedsprocessen waar wij als kennispartner bij betrokken zijn, proberen we invulling te geven aan een wenkend én werkend perspectief voor grond, gemeenschap en geschiedenis. Zodat boeren, andere grondeigenaren en bewoners die in de praktijk bezig zijn om samen - gebiedsgerichte - stappen te zetten naar een breed welvarende toekomst van het platteland, dat ook daadwerkelijk kunnen doen.

Vaak zijn dat kleine stappen. Maar dat is niet erg. De wederombouw hoeft ook niet in één beweging tot stand te komen. Ze vergt eerder een aanpak waarin de herinrichting werkenderweg wordt vormgegeven. Geen plotse en grootschalige transformatie dus, maar een gestage en geleidelijke verandering, rekening houdend met de wensen, behoeften en kansen per gebied. Dat is, ten slotte, ook wat de voorbeeldprojecten in dit magazine aantonen. Onder het motto 'gebiedsgericht vooruit', laten ze zien wat wél kan! Daarmee vormen ze een inspirerende aanmoediging voor al diegenen die het (af)wachten beu zijn, en in actie willen komen.

Oratie *'Renovatio ruralis'*

Magazine *Naar een ander landelijk gebied*

Foto's:
Mabel Amber / Pexels, Tom de Decker/Unsplash, Gemeentearchief Rotterdam, Mireille van Pelt/Shutterstock, Sven Brandsma/Unsplash, Ashim D. Silva/ Unsplash, beeldbank Rijksdienst Cultureel Erfgoed

prof. dr. ir. Joks Janssen
Joks is planoloog en werkzaam als senior adviseur-onderzoeker bij Het PON & Telos. Daarnaast is hij als Professor of Practice verbonden aan Tilburg University en de Academische Werkplaats '(Be)sturen op Brede Welvaart'.

Samen op zoek naar impact

Hoe landbouw, natuur en bewoner elkaar vinden in het Buijtenland van Rhoon

Het oplossen van de stikstofcrisis vraagt naast generiek beleid ook om een gebiedsgerichte aanpak. In gebieden kan integraal gewerkt worden aan breed gedragen oplossingen voor de opgaven rond natuur en landbouw. Dat is geen sinecure. Maar met heldere doelen en de inbreng van bewoners, agrariërs en natuur- en recreatieorganisaties kan veel worden bereikt. In het Buijtenland van Rhoon, waar wordt gewerkt aan de omslag naar een natuurinclusieve landbouw, is de meerwaarde van deze benadering goed zichtbaar. Verplichting geeft hier richting, en de lokale gemeenschap pakt de handschoen op. Tegelijkertijd wordt ook duidelijk dat een dergelijke aanpak vraagt om langjarige, financieel-economische ondersteuning. Zonder geld en grond komt de gebiedsgerichte benadering niet rond.

Veelvoudig besproken landelijke natuuropgaven, zoals het verbeteren van de bodem-, water- en natuurkwaliteit, moeten in uitvoering worden gebracht binnen gebieden. Daar speelt tegelijkertijd meer: er worden wegen gebouwd, mensen zoeken woningen, boeren werken op hun land en de biodiversiteit staat er onder druk. Kiezen voor het verhogen van water, of het plaatsen van een zonnepark, heeft impact op de andere belangen en wensen in een gebied. De aanpak van het ene probleem kan hiermee (onbedoeld) een ander probleem vergroten. Oplossingen vinden voor maatschappelijke vraagstukken binnen gebieden – van stikstofuitstoot tot duurzame verdienmodellen voor agrariërs – lukt daarom alleen met een brede, integrale bril die de diversiteit van de werkelijkheid incorporeert. Brede welvaart biedt zo'n perspectief, waarin ecologische, economische en sociale belangen worden verbonden binnen gebiedsprocessen, zoals ook vorig jaar in het magazine Naar een ander landelijk gebied betoogd.

Een manier om die breede blik te hanteren en de impact van veranderingen op het gebied – en op de boeren, burgers en buitenlui die er leven – in kaart te brengen, is met een Sociaaleconomische Impactanalyse (SEIA). Hiermee wordt zichtbaar wat de effecten zijn van een gebiedsgerichte, integrale aanpak van ruimtelijke opgaven. Zo ook in de gemeente Albrandswaard, waar we de impact hebben gemeten van de inspanningen van het gebiedscollectief Buijtenland van Rhoon voor het behalen van natuurdoelen. In Rhoon laat het collectief zien wat er gebeurt als het gebied en haar bewoners op de eerste plaats worden gezet, als verbinder tussen ecologie, economie en maatschappij. Dat klinkt natuurlijk als een droomscenario, maar wat is nu de werkelijke impact van zo'n gebiedsgerichte aanpak van natuuropgaven? En: hoe versterken we de gewenste richting naar gebiedswerk voor een sociaal verbonden, economisch vitaal en duurzaam platteland? In dit artikel laten we zien wat de impact kán zijn en welke voorwaarden hieraan ten grondslag liggen.

Meer over SEIA's

Met een SEIA worden de verwachte effecten van beleidsinterventies in het landelijk gebied op brede welvaart in kaart gebracht - op korte en lange termijn, voor boeren en andere bewoners.

Lees meer over de methodiek

"Een gebiedsgerichte aanpak biedt de mogelijkheid om de natuuropgaven te realiseren én maatschappelijke meerwaarde te creëren."

Buijtenlanders in actie voor de toekomst

Onder de rook van Rotterdam bevindt zich het gebied Buijtenland van Rhoon: een van origine agrarisch landschap, waar op historische boerderijen en erven al decennialang wordt geboerd. Waar de landbouw lange tijd vooral gericht was op voedsel voor de lokale bevolking en scheepvaart, ontwikkelde de sector in Rhoon zich sinds de Tweede Wereldoorlog tot een hoogproductieve, hoog-efficiënte moderne vorm waarin de economische waarde van (akker)gronden vooropstaat.

In 2010 werd het gebied aangemerkt als natuurcompensatiegebied voor de Tweede Maasvlakte, het uitbreidingsproject van de Rotterdamse haven. De helft van de agrarische polder zou een zoetlkei-oermoeras worden, met een verandering van agrarische bestemming naar natuur en recreatie. Die aankondiging leidde tot weerstand bij de bewoners in het gebied. Na diverse protesten en petities gingen de provincie en de ondernemers in het gebied om tafel; op zoek naar een combinatie waarin akkerbouw, natuur en recreatie samengaan, om zowel de natuurdoelen te behalen als de akkerbouw te behouden. Het resultaat is een gebiedsplan met streefbeeld naar een natuurinclusief agrarisch model, waar hoogwaardige akkernatuur en natuurrealisatie met elkaar samengaan.

Het opgestelde streefbeeld schetst een gebied waar natuur, landbouw en recreatie de hoofdelementen vormen, gedragen door het cultuurhistorische landschap. 'Het is er nu al mooi, maar het wordt de komende jaren nog veel aantrekkelijker: voor natuur, voor bezoekers én voor ondernemers', aldus de betrokken gebieds- en onderzoekspartijen. Om het streefbeeld uit te voeren is de gebiedscoöperatie Buijtenland van Rhoon opgericht, bestaande uit akkerbouwers, natuurorganisatie en andere ondernemers. Door het gebied en de streekholders centraal te stellen, bewoog het gesprek en perspectief van weerstand en individueel belang naar een collectieve, integrale oplossing.

"Om het rooskleurige streefbeeld van de gebiedscoöperatie mogelijk te maken spelen grondposities en langjarige financiering een cruciale rol."

De impact van een gebiedsgerichte aanpak

De inspanningen in het gebied laat zien hoe in gezamenlijkheid – met middelen, input en betrokkenheid van de streekholders – een toekomstbestendig landelijk gebied kan worden vormgegeven. Uit ons onderzoek in Buijtenland van Rhoon blijkt de verwachte impact van het gebiedsplan over de afgelopen tien positief: de biodiversiteit neemt toe, de bodem- en waterkwaliteit verbetert, wonen wordt prettiger door de verhoogde landschappelijke ervaring en de lucht wordt schoner, wat de gezondheid positief beïnvloed. Bovendien ontstaan door de inzet op natuurbeleving, recreatie en lokale streekproducten allerlei vormen van sociaal contact. Een gebiedsgerichte aanpak biedt dus de mogelijkheid om de natuuropgaven te realiseren én maatschappelijke meerwaarde te creëren.

Meer informatie over het Buijtenland van Rhoon, en nieuws over hun langetermijnvisie en de ondersteuning die daarvoor nodig is, vind je op hun site.

Website Buijtenland van Rhoon

Zonder financiering en grond komt het niet rond

Toch leidt de beoogde impact niet tot een louter positief verhaal: de natuurinclusieve bedrijfsvoering komt niet rond zonder (meer) grond, terwijl de afzet en het inkomen achter blijven. Onderzoek van het Louis Bolk Instituut en Het PON & Telos laat zien dat het verschil in verdienvermogen met gangbare akkerbouw substantieel is. Om naar een rendabel verdienmodel te komen, beci̇ferde het Louis Bolk Instituut dat er zo'n 605 euro per hectare moet worden gefinancierd. De mentale belasting die gepaard gaat met het niet rond te rekenen verdienmodel heeft weer een negatief gevolg op de gezondheid van de agrariërs in het gebied. En hoewel de coöperatievorm sommige negatieve effecten kan dempen, blijft de individuele agrarier afhankelijk van een passende vergoeding voor diens bijdrage aan de doelen en (maatschappelijke) opgaven.

Ondanks de verwachte positieve impact op de samenleving, en de aangedragen oplossingen van het natuurinclusieve gebiedsplan in Buijtenland van Rhoon, staat de realisatie momenteel op los zand. Op dit moment wordt het natuurinclusieve verdienmodel geblokkeerd door subsidie: de coöperatie kan grond verpachten tegen gereduceerd tarief door de compensatiemiddelen uit de Tweede Maasvlakte. Maar die middelen zijn eindig. Het gebied zoekt nu naar een route om deze succesvolle manier van 'gebiedsboeren' door te zetten, door in de agrarische keten een verwaarding van landschappelijke diensten te realiseren. Dat is echter geen sinecure. Om het rooskleurige streefbeeld van de gebiedscoöperatie mogelijk te maken spelen grondposities en langjarige financiering een cruciale rol.

"Duidelijk is in elk geval dat er meerdere maatschappelijke opgaven tegelijk kunnen worden aangevlogen: in de gebieden gebeurt het al."

Gemeenschap groeit door grond

De collectieve bottom-up-bewegingen – die in de praktijk een (herniewde) koppeling maken tussen natuur, landbouw en samenleving – lopen tegen de juridische en beleidsmatige kaders op. Juist gebieden als het Buijtenland van Rhoon, waar langjarige betrokkenheid en verbondenheid met fysieke opgaven bestaat, lopen het risico verdrukt te raken tussen economische drijfveren en ecologische opgaven. Het is zonde als deze energie en potentie verloren gaan. Het vergt strategische sturing van overheden om ervoor te zorgen dat gronden niet alleen beschikbaar zijn voor het bedrijfsmodel dat de meest economische waarde levert, maar dat ook minder kapitaalkrachtige, groene en jonge agrariërs een kans krijgen. En om de natuurinclusieve boeren en boerinnen die wél grond bemachtigen de zekerheid te bieden dat zij voldoende verdienen, door te zorgen voor langjarige ondersteuning en financiering. Die financiering vraagt onder andere om een vernieuwde blik op de inkomensbestanddelen van een agrariër. Een vergoeding voor 'landschapsbeheer', en daarmee voor het onder- en behoud van ecosysteemdiensten, is een manier om een brug tussen denken en doen te bouwen.

Duidelijk is in elk geval dat er meerdere maatschappelijke opgaven tegelijk kunnen worden aangevlogen. In de gebieden gebeurt het al. Willen we de beweging van de gemeenschap ondersteunen, dan zijn een bredere blik op het buitengebied, een ruimere opvatting van de waarde van grond en een vernieuwde blik op de agrarische functie een vereiste. Alleen zo kunnen de gebiedsgerichte aanpak en de collectieve beweging tot volledig wasdom komen, en komt het streven naar een gebied waar het prettig wonen, werken en recreëren is dichterbij.

Lees meer over dit onderwerp:

Website *Buijtenland van Rhoon*

Rapport *SEIA Buijtenland van Rhoon*

Foto's
Isabelle Boon en Angela van Enthoven, via Buijtenland van Rhoon

Marijn van Asseldonk MSc
Marijn is milieusocioloog en werkt bij Het PON & Telos als adviseur-onderzoeker, waar hij zich bezig houdt met governance vraagstukken en onderzoek doet naar verschillende ruimtelijke thema's, zoals droogte en de energietransitie.

Katja Nagelkerke MSc
Katja onderzoekt als adviseur-onderzoeker en socioloog vraagstukken rondom verandering, verbinding en vertrouwen. Ze werkt hieraan binnen de thema's brede welvaart en de transitie van het landelijk gebied.

Leefbaarheid in kleine kernen

De kracht van voorzieningen en gemeenschappen

De leefbaarheid in kleine kernen staat steeds meer onder druk. Op het platteland – ook in Brabant – zien we een toenemende verschraling van het voorzieningenniveau. Door schaalvergroting, toenemende mobiliteit en digitalisering verdwijnen steeds meer voorzieningen zoals supermarkten, kledingwinkels en basisscholen. Dit zijn echter belangrijke ontmoetingsplaatsen en de nabijheid van voorzieningen is voor veel kwetsbare groepen een voorwaarde om zelfstandig en volwaardig te kunnen deelnemen aan het dagelijks leven. Kortom: een goed sociaal voorzieningenniveau is cruciaal voor leefbare en vitale dorpen.

In kleine kernen vormen maatschappelijke voorzieningen – van basisscholen, dorpshuizen en sportaccommodaties tot zorgverleners als de wijkverpleging en de huisarts – het kloppende hart van de gemeenschap. We schreven eerder al over gemeenschapshuizen als 'het goud van het dorp'. In deze maatschappelijke voorzieningen ontmoeten mensen elkaar, wat de sociale cohesie en het gemeenschapsgevoel versterkt. Deze ontmoetingsplekken zijn van groot belang voor de leefbaarheid. Tegelijkertijd zijn maatschappelijke voorzieningen in kleine kernen aan veranderingen onderhevig en staan ze onder druk. Zo krijgen dorpshuizen een steeds bredere rol, waar ook (gemeentelijke) maatschappelijke taken bij komen kijken. Hier zijn echter niet altijd voldoende vrijwilligers en middelen voor [1]. Ook verenigingen zien hun ledenaantal afnemen en hebben moeite met het invullen van hun vrijwilligerstaken [2].

Onderzoek dat wij eerder uitvoerden in opdracht van 't Heft, het platform voor gemeenschapshuizen in Noord-Brabant, laat zien dat gemeenschapshuizen vooral ondersteuning nodig hebben bij verduurzaming, bij de personele bezetting en bij het versterken van de vaardigheden van bestuur en vrijwilligers. Bovendien wringt het gemeentelijk beleid vaak: enerzijds verwacht de gemeente financiële stabiliteit van gemeenschapshuizen, anderzijds begrenst ze commerciële activiteiten en reserves. Zonder het erkennen van en investeren in het voortbestaan van deze voorzieningen, wordt duurzame exploitatie moeilijk en bestaat het risico dat deze voorzieningen verdwijnen [3].

Wat is leefbaarheid?

Leefbaarheid is een veelomvattend begrip dat op verschillende manieren gebruikt wordt. We maken daarom onderscheid tussen:

- **veronderstelde (objectieve) leefbaarheid.** Dat gaat over welke voorzieningen een dorp feitelijk heeft.
- **ervaren (subjectieve) leefbaarheid.** Dat gaat over de tevredenheid van de inwoners zelf met hun leefomgeving.

Onze definitie
"Leefbaarheid is de kwaliteit van de woon- en leefomgeving in brede zin. Leefbaarheid in dorpen wordt bepaald door het sociale klimaat, wonen, natuur en milieu, voorzieningen, verkeer en bereikbaarheid, werk en de relatie tussen burger en overheid. Leefbaarheid kan worden uitgedrukt in cijfers, maar is ook een kwestie van beleving." *(Het PON & Telos)*

"Terwijl steden blijven groeien en bloeien, wordt de uitdaging voor landelijke gebieden om hun sociale en economische vitaliteit te behouden steeds urgenter."

Een groeiende kloof

De afgelopen jaren nam het aantal voorzieningen in zowel landelijke als stedelijke gebieden gestaag af. Dit komt mede door bevolkingskrimp (in de landelijke gebieden), schaalvergroting, toegenomen mobiliteit, de privatisering van openbare diensten en het veranderende online consumentengedrag [4]. Vooral in kleine kernen (tot vijfduizend inwoners) neemt het aantal voorzieningen flink af en is de impact extra groot. Zo zijn supermarkten de afgelopen tien jaar uit kleine kernen verdwenen, terwijl ze in de steden juist in aantal toenamen. Ook andere (maatschappelijke) voorzieningen, zoals kledingwinkels, drogisterijen, cafetaria's en basisscholen, nemen in de landelijke kernen sterk in aantal af in vergelijking met hun stedelijke tegenhangers [5].

Met name jongeren, ouderen en kwetsbare mensen zonder auto, hebben vaker moeite om bij maatschappelijke en andere (gezondheids)voorzieningen te komen. Dit leidt tot vervoersarmoede en beperkt niet alleen hun toegang tot essentiële voorzieningen, maar verkleint ook hun kansen om volledig en gelijkwaardig aan de samenleving mee te doen [6]. Inwoners van kleinere gemeenschappen zien het aantal keuzemogelijkheden in hun directe omgeving afnemen. Daardoor groeit de kloof tussen bewoners van stedelijke en landelijke gebieden. Dit kan leiden tot gevoelens van onrechtvaardigheid, maatschappelijk onbehagen en een dalend vertrouwen in de overheid [7].

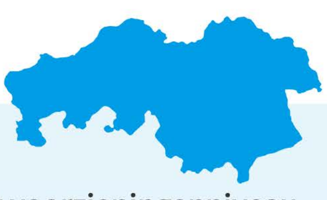

Hoe staat het met het voorzieningenniveau in Brabantse kleine kernen?

We hebben drie belangrijke maatschappelijke voorzieningen onderzocht: basisscholen, gemeenschapshuizen en sportlocaties. In Brabant, waar 201 kleine kernen ruim 300.000 inwoners huisvesten (14% van de bevolking), zien we de volgende situatie:

- Momenteel hebben **37** van deze kleine kernen geen basisschool en in de afgelopen tien jaar sloten **10** dorpen hun laatste school.
- Daarnaast beschikken **31** kleine kernen niet over een gemeenschapshuis, en in **19** gevallen ontbreekt zowel een basisschool als een gemeenschapshuis.
- Tot slot zijn er **26** kleine woonplaatsen zonder sportlocatie.
- In totaal zijn er **13** Brabantse kleine kernen waar geen enkele van deze drie ontmoetingsvoorzieningen aanwezig is.

Toe- en afname van het aantal voorzieningen naar woonplaatsklasse in Nederland

(Ontwikkeling tussen 2002 en 2022)

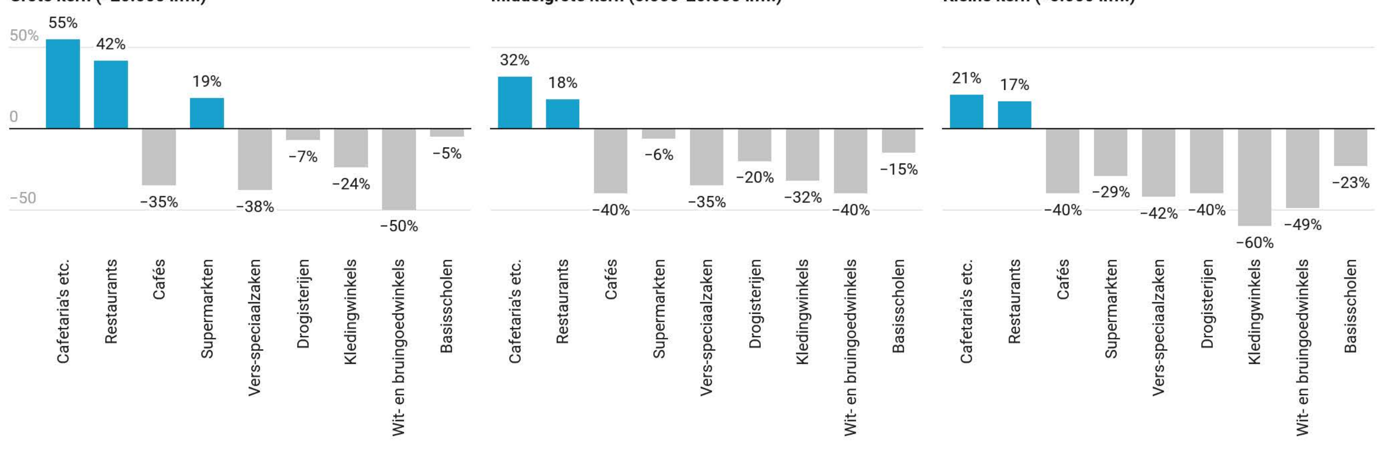

Bron: Ipsos (2023) • Gecreëerd met Datawrapper

Je leest deze figuur als volgt: in 2022 zijn er in grote kernen 5% minder basisscholen dan in 2002 (links), in middelgrote kernen 15% minder (midden) en in kleine kernen -23% (rechts).

Impact van verdwijnende voorzieningen

Het verdwijnen van voorzieningen heeft ingrijpende gevolgen, vooral wanneer meerdere faciliteiten tegelijkertijd verdwijnen en de alternatieven schaars zijn. Hoe groot de gevolgen zijn, hangt af van het type voorziening dat wegvalt, de aanwezigheid van andere faciliteiten, en de bereikbaarheid van en verbondenheid met omliggende dorpen. Maar ook de afstand tot de bushalte of de huisarts in landelijke regio's en de afstand tot een bibliotheek of andere culturele voorzieningen is de afgelopen jaren groter geworden. Hierdoor neemt de bereikbaarheid van basisvoorzieningen af, maar komt ook de sociale samenhang in dorpen onder druk te staan. Wanneer ontmoetingsplekken als winkels, dorpshuizen en sportaccommodaties verdwijnen, neemt het risico op sociaal isolement toe. Dit kan leiden tot gevoelens van onrechtvaardigheid, maatschappelijk onbehagen en een dalend vertrouwen in de overheid.

De kracht van de gemeenschap

De leefbaarheid in kleine gemeenschappen hangt sterk af van de kracht van de gemeenschap. Gelukkig zijn er in Brabant veel initiatieven waarbij inwoners samenwerken om voorzieningen te behouden en zo de leefbaarheid versterken. Een bewonersinitiatief ontstaat wanneer bewoners voldoende emotionele of sociale binding hebben met het dorp en de (verdwijnende) voorziening [8]. Daarnaast is voldoende gezamenlijke slagkracht en organisatorisch vermogen van de bewoners essentieel. Brabant kent vele voorbeelden van zulke initiatieven. Zo zijn verspreid over de provincie coöperatieve dorpswinkels, zorgcoöperaties, bewonersbedrijven en multifunctionele accommodaties te vinden, opgezet en beheerd door betrokken inwoners. En met succes!

"Sterke gemeenschapskracht kan zorgen voor een levendig en leefbaar dorp, maar niet zonder overheden, organisaties en actieve inwoners."

Een voorbeeld uit Gassel

Gassel is een klein dorp met 1.200 inwoners in het noordoosten van Brabant. Toen de laatste winkel in het dorp door brand werd verwoest en definitief de deuren sloot, kwamen de inwoners in actie. De winkel was dé plek waar de nieuwtjes uit het dorp met elkaar werden gedeeld. De inwoners sloegen de handen ineen en gingen aan de slag met de bouw van een dorpsservicepunt op het centrale dorpsplein: Ût Turp. Dit lukte uiteindelijk dankzij de intensieve samenwerking met de woningcorporatie en gemeente, inzet van diverse (lokale) ondernemers en vele vrijwilligers uit het dorp die de ruimtes gebruiksklaar maakten en inrichtten. Én dankzij de financiële steun van de provincie en diverse fondsen.

Het dorpsservicepunt blijkt een belangrijke aanwinst voor de leefbaarheid. Het biedt een ontmoetingsplek voor alle inwoners. Er zijn vele functies onder één dak ondergebracht: een cafetaria, een bakker/dorpswinkel, een bibliotheekpunt en twee spreek- en behandelruimtes voor verschillende (medische) diensten. Centraal in de ruimte is een koffiecorner voor een praatje of het rustig lezen van de krant. Op de eerste verdieping van het pand heeft de woningcorporatie vier koopappartementen gerealiseerd.

De betrokkenheid van de inwoners en inzet van vrijwilligers blijft ook na opening onmisbaar. Steeds opnieuw ontstaan er uitdagingen om het dorpsservicepunt draaiende te houden. Door veranderd beleid en regelgeving bij woningcorporaties werd Stichting Dorpsservicepunt gevraagd het (gehuurde) pand van de woningcorporatie te kopen. De inwoners bedachten een innovatieve oplossing: ze kregen de benodigde investering bij elkaar door certificaten te verkopen, waardoor ondernemers en gezinnen uit het dorp mede-eigenaar werden van Ût Turp.

En nadat een deel van het pand leeg kwam te staan, ontstond in 2022 een waardevolle samenwerking met Koninklijke Visio, een expertisecentrum voor slechtziende en blinde mensen. Samen met de vrijwilligers uit het dorp is een leerwerkplek voor leerlingen met een visuele beperking gestart. Visio biedt een huiskamer-lunchroom en een zeepmakerij, en eens per maand kunnen inwoners met kapotte apparaten terecht bij de leerlingen en vrijwilligers uit het dorp in het Repair-café.

Dit voorbeeld laat zien dat sterke gemeenschapskracht kan zorgen voor een levendig en leefbaar dorp en dat het zeker mogelijk is om maatschappelijke voorzieningen in stand te houden. Maar: dit kan niet zonder intensieve samenwerking met en ondersteuning van overheden, organisaties en actieve inwoners in het dorp.

Een slagvaardige overheid: sleutel tot leefbare kernen

Een betrokken overheid is essentieel om actieve lokale gemeenschappen te faciliteren en minder sociaalkrachtige dorpen te ondersteunen. Om regionale ongelijkheid te voorkomen, is (financiële) steun en innovatiekracht nodig. Dit betekent vanuit de overheid – waar nodig – investeren in participatie en co-creatie, zodat burgerinitiatieven die structureel taken en voorzieningen in beheer willen nemen toekomstbestendig worden. Door de inzet van bewonersinitiatieven te verankeren in beleid, door samenwerking met formele instituties te vergemakkelijken, door maatwerk te leveren in de dorpen en door regelgeving beter af te stemmen op de praktijk, kan de overheid bijdragen aan een veerkrachtige en inclusieve samenleving in de kleine kernen.

Maatschappelijke voorzieningen zijn van cruciaal belang voor de leefbaarheid in kleine kernen. Hoewel het een uitdaging is om deze voorzieningen in kleinere dorpen in stand te houden, tonen succesvolle (Brabantse) initiatieven aan dat samenwerking, gemeenschapskracht en passende ondersteuning door de overheid essentieel zijn. Door beleid te voeren dat niet alleen kijkt naar economische haalbaarheid, maar ook naar sociale en emotionele waarden en belangen van voorzieningen, kan de overheid bijdragen aan een vitaal en leefbaar platteland in Brabant.

Lees meer over dit onderwerp:

Notitie *Versterken van leefbaarheid in kleine kernen*

Rapport *Ondersteuningsbehoefte gemeenschapshuizen*

Foto's
Artists Eye/Unsplash, Peter Hall/Unsplash, Joyce van Belkom en Guido Roelofs (via leefbaarheidindedorpen.nl)

Jolanda Luijten
Jolanda is adviseur-onderzoeker bij Het PON & Telos, waar ze de verbinding opzoekt tussen de inzet en belangen van bewoners, maatschappelijke organisaties en de overheid.

Bianca Koomen
Bianca is adviseur-onderzoeker bij Het PON & Telos en programmacoördinator van het Nationaal Netwerk Brede Welvaart. Ze werkt als kwantitatief en kwalitatief onderzoeker aan verschillende maatschappelijke vraagstukken.

Verwijzingen

[1] Luijten, J. & Duren, M. van (2022, mei). *Gemeenschapshuizenbeleid gemeente Bernheze – onderzoek naar de wenselijkheid van herijking van het beleid uit 2000.* Tilburg: Het PON & Telos.
[2] Hoekman, R., Bulsink, A. & Kalmthout, J. van (2015, juni). *Sportverenigingen in krimpkernen – het belang van sportverenigingen voor de leefbaarheid in krimpkernen.* Mulier Instituut.
[3] Arkesteijn, E., Duren M. van, Jonkergouw, P.H. & Luijten, J. (2022, september). *Het gemeenschapshuis 2.0 - Terugblik op 8 pilots. Hoe versterk je je maatschappelijke functie en het lokaal eigenaarschap?* Tilburg: Het PON & Telos.
[4] Dam, F., van, Groot, C. de & Verwest, F. (2006). *Krimp en ruimte; bevolkingsafname, ruimtelijke gevolgen en beleid.* Den Haag: Ruimtelijk Planbureau, 213.
[5] Nordeman R. & Martens, D. (2023). *Ontwikkeling van voorzieningenniveau.* LISA nieuws, 40.
[6] Perucca, G., Piacenza, M. & Turati, G. (2019). *Spatial inequality in access to healthcare: evidence from an Italian Alpine region.* Regional Studies, 53(4), 478-489.
[7] Berg, C. van den & Kok, A. (2021, september). *Regionaal maatschappelijk onbehagen – Naar een rechtsstatelijk antwoord op perifeer ressentiment*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen / Campus Fryslân. In opdracht van ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
[8] Christiaanse, S. (2024, januari). *The loss of rural facilities: a mixed methods study onperceptions of place-change.* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen (proefschrift).

De stille verbinding van het midden

In het maatschappelijk debat over de toekomst van landbouw en landelijk gebied zijn het de luidste stemmen die de toon zetten. Je bent vóór de landbouw en dus tegen de natuur, en omgekeerd. Hierdoor raakt het gesprek al snel gepolariseerd en raakt nuance uit beeld. De brede middengroep van boeren en plattelandsbewoners die zich zorgen maakt over zowel landbouw als natuur en er genuanceerde opvattingen op nahoudt wordt minder goed gehoord. Dit staat niet alleen de verbinding tussen verschillende belangen en partijen in de weg, ook voor een toekomstig, waarde(n)vol platteland – waarin de samenhang tussen ecologische, economische en sociale functies voorop staat – is juíst toenadering nodig.

Om de veranderingen die ophanden zijn in het landelijk gebied zoveel mogelijk ten goede te laten komen aan brede welvaart voor iedereen, moeten alle betrokkenen worden gehoord; niet alleen boeren of conservatieve ketenpartners die hard roepen, maar ook de boeren die de media niet opzoeken. En niet alleen (lokale) politici die zich met uiteenlopende motieven mengen in het publieke debat, maar ook betrokkenen met een genuanceerde blik, die liever wegblijven van het zwart-witbeeld dat vaak wordt geschetst. Ruimte voor het stille midden dus. Gelukkig brengt deze groep nu al verbinding. Spelers uit de genuanceerde, brede middengroep zetten uit eigen beweging al stappen richting een vitaal en duurzaam platteland en creëren daarmee een route uit de (politieke) impasse in het stikstofdossier.

Uitzichtloze strijd

Als we afgaan op de meest in het oog springende media-uitingen over de transitie van het landelijk gebied, ontstaat er een beeld van een uitzichtloze strijd: plannen die worden gemaakt maar niet uitgevoerd (zoals het Nationaal Programma Landelijk Gebied en verschillende Provinciale Programma's Landelijk Gebied), groepen die elkaar te vuur en te zwaard lijken te bestrijden, en alarmerende berichten over de steeds verder verslechterende natuur en verdiencapaciteit van agrariërs. Boeren, burgers, overheden en marktpartijen lijken uitsluitend strijdige belangen te hebben en elke keuze die kan worden gemaakt, zorgt voor verdere verwijdering: 'wie niet voor mij is, is tegen mij'. Elkaar vinden in oplossingen en verbindingen lijkt steeds moeilijker. De werkelijkheid is echter weerbarstiger, diverser en genuanceerder.

> "Zonder het tegenwicht van een grote middengroep, brengen de extremen de discussie gemakkelijker uit balans."

Grote middengroep wordt niet gehoord

Uit ons onderzoek naar polarisatie in andere contexten (publicatie volgt later dit jaar) weten we dat vocale minderheden vaak de boventoon voeren in het (verhitte) publieke debat, terwijl er een veel grotere middengroep is met een relatief neutrale houding. De extremen krijgen veel aandacht in de media, terwijl juist nuance nodig is om polarisatie te voorkomen. [1] Het journalistieke principe van hoor en wederhoor speelt hier ook een rol in, bewust of onbewust. Journalisten zoeken naar sterke meningen aan beide zijden van het spectrum. Tegelijkertijd blijft de grote gematigde groep in het midden onbenoemd, aangezien die voor de gemiddelde journalist niet of minder interessant is. [2] Politieke bestuurders, zich bewust van deze mechanismen, spelen hier vervolgens op in en beïnvloeden hiermee ook de heersende verhaallijnen. Hierdoor ontnemen media en politiek het zicht op wat de meerderheid vindt en de brede diversiteit die daarbij hoort. [3]

De nuance van het stille midden

Het zogenoemde 'stille midden' [4] is vaak een gedifferentieerde groep, zowel qua achtergrondkenmerken als qua houding. Binnen deze groep bewegen zowel mensen die te typeren zijn als onverschillig over een onderwerp, als mensen die betrokken maar genuanceerd zijn. Mensen kunnen immers ook vanuit betrokkenheid een positie in het midden verkiezen, omdat zij het niet eens zijn met beide uitersten. Deze middengroep is cruciaal voor de balans: zonder het tegenwicht van een grote middengroep, brengen de extremen aan de polen de discussie gemakkelijker uit balans. Een sterk gepolariseerd debat dwingt alle partijen om een kant te kiezen: het midden lijkt niet meer te bestaan. Het nuanceren van de polen is dan ook van belang om te voorkomen dat het stille midden zich niet meer publiekelijk durft uit te spreken. [5] Polarisatie-expert Brandsma stelt dat je, wanneer je het midden wilt binden, niet neutraal maar onafhankelijk en empathisch moet zijn. Het vraagstuk benoemen is daarbij van veel groter belang dan het komen met oplossingen. [6]

> "Er is niet één soort boer, één soort landschap of één soort natuur."

'De stem van *de* boer' als illusie

Deze mechanismen en spelers zijn ook zichtbaar in de landbouwtransitie: een vocale minderheid van – in het meest extreme geval – Farmers Defence Force-aanhangers die zich sterk laat horen in het publieke debat, waarmee soms lijkt alsof dat 'de stem van de boer' is. Terwijl er intussen ook een stiller midden van betrokkenen is [7], bestaande uit agrariërs die individueel of collectief nadenken over de constructieve stappen die zij kunnen zetten. Initiatieven van boeren om hun eigen bedrijfsvoering te wijzigen, of om in samenwerking met collega's, natuurorganisaties of burgers aan de slag te gaan om een betere balans te vinden tussen bedrijf, natuur en leefomgeving. Inspirerende voorbeelden zijn het werk van Stimuland (zie kader) en de gebiedscoöperatie Buijtenland van Rhoon.

Een brede blik

Het debat over de transitie van het landelijk gebied wordt vaak vooral gevoerd in het licht van stikstofproblematiek, waarbij ecologisch doelbereik voorop staat. Deze smalle blik op de complexe problematiek heeft tot nu toe niet voor passende oplossingen gezorgd, omdat die neer lijkt te komen op een keuze voor de boer óf voor de natuur. Dit valse dilemma plaatst partijen tegenover elkaar, terwijl de sleutel uit de impasse in werkelijkheid toch echt lijkt te liggen in de samenwerking tussen alle betrokken partijen. Verbreding van de blik op én het gesprek over het probleem is dus essentieel. De noodzakelijke veranderingen in het landelijk gebied hebben impact op veel meer dan de bedrijfsvoering van agrariërs en de kwaliteit van de natuur. Het gaat om een 'geleefd landschap', waarin veel verschillende mensen, dieren en planten hun plek hebben. De enige manier om hier recht aan te doen, is dan ook om de verschillende perspectieven mee te nemen in gesprekken en besluiten; niet vanaf afzonderlijke eilandjes, maar door vanuit het brede midden een brug te slaan. In de praktijk werken we daar al aan, bijvoorbeeld door de sociaaleconomische impact van natuurmaatregelen in kaart te brengen voor provincies, regio's en gebieden.

Ingrid Jansen
Directeur-bestuurder
Stimuland

Boeren als natuurbeschermers

In een tijd waarin landbouw en natuurbeheer vaak als tegengestelde belangen worden gepresenteerd, bewijst de Coöperatie Agrarisch Terreinbeheer Wierden (CATB Wierden) dat oplossingen in het midden te vinden zijn. Tientallen boeren in de gemeente Wierden in de provincie Overijssel hebben zich onder leiding van een initiatiefgroep van zeven boeren verenigd om niet alleen hun eigen toekomst zeker te stellen, maar ook actief bij te dragen aan natuurbehoud en biodiversiteit. Dit initiatief toont hoe economische, ecologische en sociale belangen elkaar kunnen versterken in plaats van uitsluiten.

Boeren en natuurbeheer hand in hand

De coöperatie heeft de ambitie om gronden te beheren waar natuur, waterbeheer en agrarische activiteiten met elkaar verweven zijn. De deelnemende boeren willen zich inzetten voor biodiversiteit door bloemrijke akkerranden aan te leggen, houtwallen te herstellen en nestkasten te plaatsen. Door deze maatregelen ontstaat een landschap waarin de landbouwproductie hand in hand gaat met ecologisch herstel en de versterking van de leefomgeving voor flora en fauna.

Waterbeheer als gedeelde uitdaging

Een van de grote uitdagingen in Twente is de waterbeschikbaarheid. Periodes van droogte en wateroverlast wisselen elkaar steeds vaker af, wat zowel agrariërs als natuurbeheerders raakt. De CATB Wierden laat zien dat door samenwerking tussen boeren, overheden en natuurorganisaties slimme oplossingen mogelijk zijn. Door bodemverbetering, waterretentie en innovatief landgebruik willen zij bijdragen bij aan een robuuster watersysteem, waarvan niet alleen de landbouwsector profiteert, maar de hele regio.

Ondersteuning en samenwerking

Dit project krijgt (financiële) steun van de gemeente Wierden, Rabobank en LTO Noord en werkt nauw samen met natuurorganisaties, overheden en kennisinstellingen. Stichting Stimuland heeft een faciliterende en verbindende rol gespeeld bij de oprichting en inrichting van de organisatie met als doel boeren te ondersteunen in hun transitie naar een duurzamer bedrijfsmodel. Dit laat zien dat het stille midden – waarin dialoog en gedeelde belangen centraal staan – cruciaal is om de polarisatie in het landelijk gebied te doorbreken en samen te werken aan toekomstbestendige oplossingen.

Kans

CATB Wierden is een krachtig voorbeeld van hoe het combineren van ecologische, economische en sociale functies leidt tot een veerkrachtig platteland. Dit model bewijst dat door samenwerking en maatwerk een duurzame en winstgevende toekomst mogelijk is voor zowel boeren als de natuur. De coöperatie fungeert als een platform waarin agrariërs samen optrekken en gezamenlijk een sterke positie willen innemen in het beheer van land en water. Hiermee ontstaat een inspirerend voorbeeld van hoe landbouw en natuurbeheer elkaar kunnen versterken in plaats van beconcurreren.

Een stem geven aan het stille midden

Een brede blik vanuit het stille midden biedt niet alleen de ruimte om elkaar in het debat en in de praktijk terug te vinden, maar zorgt ook voor bekendheid met de diversiteit aan oplossingen die deze transitie nodig heeft. Er is niet één soort boer, één soort landschap of één soort natuur. In de dagelijkse praktijk is er een breed scala aan bedrijfsmodellen en landinrichtingen waar landbouw en natuur elkaar vinden. Ze zijn er al, laat bovenstaand kader en ook ons interview met Danielle de Nie van Wij.Land zien. Nu verdienen deze voorbeelden versteviging in het debat om de polariserende, vertragende polen tegenstand te bieden. Als we echt gebiedsgericht vooruit willen, en de constructieve middengroep daarvoor zien als baken om op te sturen, moet daar dus letterlijk en figuurlijk ruimte voor komen. Ruimte, en liever nog: ondersteuning, voor initiatieven waarbinnen pioniers op eigen kracht aan de slag gaan om natuur, landbouw en omgeving te verbinden en zo te verbeteren. Alleen zo geven we stem aan de stille verbinders die nú al laten zien hoe een sociaal, economisch een ecologisch verbonden platteland eruitziet.

Foto's
Hao Le/Unsplash, Denise Jans/Unsplash,
Creative Nature/iStock, Ries Bosch/Unsplash

Met dank aan Stimuland

dr. Imke Smulders

Imke is senior adviseur-onderzoeker bij Het PON & Telos en heeft expertise op het gebied van participatie, sociale veiligheid en communicatie. Met haar onderzoekswerk wil ze bijdragen aan een sociale, rechtvaardige samenleving.

Katja Nagelkerke MSc

Katja onderzoekt als adviseur-onderzoeker en socioloog vraagstukken rondom verandering, verbinding en vertrouwen. Ze werkt hieraan binnen de thema's brede welvaart en de transitie van het landelijk gebied.

Verwijzingen

[1] Verloove, J., Van Wonderen, R., & Felten, H. (2020). Theorieën en aanpakken van polarisatie. *Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving;*
Wonderen, R. V., & Witte, R. (2016). Handreiking Omgaan met maatschappelijke spanningen. *Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving*.

[2] Logeion (2023). Omgaan met polarisatie in communicatie.

[3] Verloove, J., Van Wonderen, R., & Felten, H. (2020). Theorieën en aanpakken van polarisatie. *Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving*;
Wonderen, R. V., & Witte, R. (2016). Handreiking Omgaan met maatschappelijke spanningen. *Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving*.

[4] Brandsma, B. (2020). Polarisatie: inzicht in de dynamiek van wij-zij denken. *BB in Media*;
Brandsma, B. (2021). Luisteren naar de zachte stemmen. *VNG Magazine, pp. 38-41*

[5] Kruikemeier, S. (2023). Interview met hoogleraar Digitale Media en Maatschappij bij de groep Strategische Communicatie van Wageningen University & Research. *Logeion.*

[6] Juffermans, J. (2020, 22 juli). In tijden van groeiende polarisatie vestigt filosoof Bart Brandsma zijn hoop op het stille midden. *Vrij Nederland*.

[7] 'Het peloton' genoemd in een advies over provinciale bevordering van natuurinclusieve landbouw, van Brabant Advies in samenwerking met Het PON & Telos.

Een nieuw verbond tussen landbouw en natuur: hoe pakken we dat aan?

Mini-symposium Brede welvaart in een drukbevolkte Delta

Er zijn veel ogen gericht op de ingewikkelde puzzel die gelegd moet worden in het landelijk gebied. Boeren, andere burgers, bedrijven, beleidsmakers, onderzoekers, hebben er allemaal hun eigen visie, belangen en zorgen over. Het verbinden van deze groepen en perspectieven blijft een uitdaging, ondanks hun gezamenlijke belang bij een vitaal platteland. Op 27 februari 2025 ontmoetten veel van deze stemmen elkaar in MindLabs voor een symposium georganiseerd door de Academische Werkplaats (Be)sturen op Brede Welvaart van Tilburg University, in samenwerking met Het PON & Telos, partner van de werkplaats.

Bruggen bouwen tussen landbouw en natuur

Op het symposium kwamen verschillende sprekers aan het woord, met als aftrap Joks Janssen (Tilburg University, Het PON & Telos) met een schets van het probleem. Daarbij haalt hij Johan Cruijff aan: *"Vaak moet er iets gebeuren, voordat er iets gebeurt."* De urgentie van de landbouwtransitie is duidelijk, maar door de complexiteit van het onderwerp is het moeilijk om knopen door te hakken. Er is namelijk een strategische aanpak nodig die breder reikt dan alleen stikstofcijfers, vertelt Daan Boezeman (senior onderzoeker bij PBL) in zijn uitgebreide inleiding over het onderwerp. Zo moet er ook rekening gehouden worden met factoren als bodem- en waterkwaliteit.

Het verbinden van landbouw en natuur, en de verschillende perspectieven daarop, is voor zo'n aanpak van cruciaal belang. Joyce Vermue (voorzitter Van Gogh Nationaal Park) en Hagar Roijackers (gedeputeerde Provincie Noord-Brabant) deelden in 1-op-1 interviews met dagvoorzitter Susanne Agterbosch hun ervaringen en aandachtspunten. In deze gesprekken kwam naar voren dat er nu al initiatieven zijn waarin bruggen gebouwd worden tussen die perspectieven, van natuurorganisaties tot agrariërs en van overheden tot ondernemers. Die kunnen als voorbeeld dienen voor anderen. Daarnaast kwam aan bod hoe belangrijk een heldere rolverdeling en het stellen van realistische verwachtingen zijn.

Rabobank

In gesprek met de panelleden

Alex Datema: "Met sociale en economische herwaardering versnellen we de systeemverandering"

De toekomst van het landelijk gebied vraagt om een vernieuwdeconomisch model, waarin voedselproductie, landschapsbeheer, biodiversiteit en duurzaamheid gelijkwaardig worden gewaardeerd en beloond. Dat betoogt Alex Datema, directeur Food & Agri bij Rabobank. "Door duurzaamheid economisch aantrekkelijk te maken, kunnen we de transitie naar verduurzaming samen versnellen."

Als grootste financier van de Nederlandse agrarische sector vervult Rabobank een sleutelrol in de transitie naar een duurzamer landbouwsysteem. Alex, die als melkveehouder en oud-voorzitter van BoerenNatuur de sector van binnenuit kent, werkt bij Rabobank aan innovatieve financieringsmodellen die deze transitie ondersteunen. Met zijn achtergrond vormt hij een verbinding tussen de financiële wereld en het boerenerf.

In de discussie over de toekomst van de Nederlandse landbouw bestaat vooral behoefte aan richting, merkt Alex. "Het stikstofdossier, biodiversiteitsverlies, klimaatverandering en de toenemende druk op het verdienmodel van boeren: de uitdagingen van de sector vragen om concrete langetermijnkeuzes. We zien een duidelijke bereidheid tot actie, maar het ontbreekt nog aan een heldere richting. Door samen heldere doelen te stellen kunnen we de aanwezige energie benutten om de gewenste versnelling te realiseren."

Breder dan voedselproductie

De toekomst van de agrarische sector gaat verder dan alleen landbouw als voedselleverancier, schetst Alex. "Als we naar de toekomst van de land- en tuinbouw kijken zien we dat voedselproductie nog altijd een belangrijke economische drijver is, maar ook dat de rol van de agrarische sector in de maatschappij veel breder wordt. Het gaat ook over zaken als landschap, over biodiversiteit, en over energielevering, bijvoorbeeld via zonnepanelen op staldaken of biomassaverwerking van reststromen." De kansen liggen nu in het economisch waarderen van die bredere rol, benadrukt Alex. "We zien in de praktijk al mooie voorbeelden van deze integratie, en de volgende stap is om deze innovaties op te schalen zodat individuele ondernemers hier structureel rendement uit kunnen genereren."

True Value

Om deze transitie te faciliteren ontwikkelt Rabobank een nieuw economisch waarderingsmodel: True Value. Alex: "Door maatschappelijke en ecologische kosten – zoals klimaatimpact en biodiversiteitsverlies – in het economisch model te integreren, creëren we een systeem waarin duurzaamheid en winstgevendheid hand in hand gaan. De kans ligt in het ontwikkelen van een model waarin alle waarden worden erkend én financieel gewaardeerd."

In het True Value-concept worden zowel de negatieve als positieve aspecten van voedselproductie doorberekend in de prijs. Alex schetst zijn visie aan de hand van een concreet toekomstbeeld. "Ik hoop dat wanneer ik over vijftien jaar in de supermarkt de goedkoopste hamburger kies, dat die niet alleen qua prijs, maar ook in ecologisch en maatschappelijk opzicht de optimale keuze blijkt. Een hamburger die bijdraagt aan een gezond milieu, biodiversiteit en gezondheid wordt dan beloond met een eerlijke prijskaart, waardoor duurzaam geproduceerde varianten aantrekkelijk worden voor consumenten."

Gedreven boeren

Deze systeemverandering is al op verschillende plekken zichtbaar, constateert Alex. "Neem de tuinbouw: daar versnelt de verduurzaming momenteel al aanzienlijk door een helder klimaatdoel én hoge energieprijzen. Die combinatie leidt tot concrete investeringen door tuinders in warmtepompen, geothermie en led-verlichting om zowel hun energierekening als hun CO_2-uitstoot flink te verlagen." En ook in de melkveehouderij signaleert Alex vooruitgang. "Friesland-Campina heeft vorig jaar een concreet beloningssysteem geïmplementeerd: melkveehouders die aantoonbaar een lage CO_2-voetafdruk per liter melk realiseren, ontvangen een premie van één cent extra per liter. Dit leidt tot concrete aanpassingen in de bedrijfsvoering: van precisiebemesting en een andere manier van voeren tot geoptimaliseerde fokprogramma's. De innovatiekracht onder boeren is enorm, en met de juiste economische stimulans zien we direct versnelling ontstaan."

Kans

Deze voorbeelden uit de praktijk onderstrepen voor Alex een essentieel inzicht: we kunnen verduurzaming versnellen door het bedrijfseconomisch aantrekkelijk te maken. "Door de transitie te positioneren als een concrete kans voor een duurzamere en meer veerkrachtige samenleving, zetten we belangrijke stappen vooruit. Om deze succesvolle initiatieven op te schalen zijn wel degelijk systeemdoorbraken nodig, zodat we niet blijven hangen in goedbedoelde pilots. Die toekomstvisie is niet alleen wenkend, maar ook tastbaar en concreet voor alle betrokkenen."

"Uiteindelijk hoop ik dat we over tien jaar kunnen terugkijken en zien dat we twee doelstellingen hebben gerealiseerd: dat boeren een marktconforme vergoeding ontvangen voor wat ze produceren, inclusief alle maatschappelijke diensten die ze leveren, én dat we significante vooruitgang hebben geboekt in verduurzaming. Als die twee hand in hand gaan, hebben we de transitie waar Nederland op wacht daadwerkelijk in gang gezet."

Samen werken aan een vitaal platteland

In een panelgesprek kwamen spelers uit verschillende hoeken van het debat bij elkaar om een sleutelvraag te beantwoorden: hoe breng je alle betrokkenen in verbinding met elkaar? Waar moet het geld vandaan komen? Het kwam tot een interessant gesprek tussen Alex Datema, directeur Agrofood bij Rabobank, Danielle de Nie, oprichter en directeur van gebiedsinitiatief Wij.land, Katrien Termeer, hoogleraar bestuurskunde aan Wageningen University, en Hendrik Hoeksema, bestuurder van belangenvereniging ZLTO.

In een open gesprek tussen deze experts met banden in de wetenschap, bestuur en praktijk werd duidelijk dat goed ingerichte gebiedsprocessen cruciaal zijn om alle betrokkenen met de neus dezelfde kant op te krijgen. Financiële overwegingen zijn voor veel van de betrokkenen *top of mind*, en dat moet serieus genomen worden: Alex Datema werkt voor de Rabobank aan een nieuw systeem waardensysteem voor financiering (zie het interview hierboven), en Hendrik Hoeksema geeft aan hoe belangrijk het is dat men zich inleeft in de ondernemer: welk risico vragen we hen op zich te nemen? Daarbij is een gezamenlijke taal enorm belangrijk, geeft Danielle de Nie aan – hier lees je meer over in ons interview met haar hieronder.

wij.land

In gesprek met de panelleden

Danielle de Nie: "Samen kunnen we de gewenste versnelling realiseren"

De transitie naar een duurzamer landbouwsysteem kan flink versneld worden wanneer we inzetten op verandering in de 'systeemwereld' van beleid, onderwijs en financiering, constateert Danielle de Nie van stichting Wij.land. "Door samen te werken aan een ondersteunend systeem kunnen we de inspirerende initiatieven die er al zijn verder opschalen."

Als fysisch geograaf en bodemkundige werkt Danielle op het snijvlak van beleid en agrarische praktijk. Met stichting Wij.land ondersteunt ze boeren in het veenweidegebied rond Amsterdam en Utrecht bij de transitie naar natuurinclusieve landbouw door praktijkgerichte kennis, begeleiding en netwerken aan te bieden. Ook was ze een van de initiatiefnemers van het plan BoerenPerspectief, dat voorziet in langjarige, onafhankelijke begeleiding van boeren bij verduurzaming van hun bedrijfsvoering.

Als het gaat over de toekomst van de Nederlandse agrarische sector, ziet Danielle kansen voor versnelling. "We zien al veel beweging in de praktijk, met inspirerende voorbeelden van boeren die natuurinclusiever werken. Door nu ook structurele aspecten als prijsvorming, sociale waardering en bestemmingscategorieën aan te pakken, kunnen we deze initiatieven opschalen en versnellen naar het niveau dat nodig is om onze doelen te realiseren."

Motivatie én economische prikkels

De praktijk toont volgens Danielle aan dat succesvolle transities steunen op zowel intrinsieke motivatie als financiële prikkels. "De effectiviteit van financiële stimulansen zien we bijvoorbeeld bij het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB), waar de vergroening via eco-premies boeren op grote schaal in beweging brengt. Door btw-tarieven, accijnzen en andere financiële instrumenten te herzien, kunnen we duurzaam geproduceerd voedsel nog aantrekkelijker maken."

Naast deze financiële prikkels is er een sociale dimensie die volgens Danielle als katalysator kan werken. "Wat maakt een boer tot een goede boer? Dit beeld wordt nu nog grotendeels bepaald door wat jonge agrariërs van huis uit meekrijgen, wat hun omgeving doet en wat ze in hun opleiding leren. Het ideaalbeeld voor jonge melkveehouders is nog steeds vaak een gladgestreken grasland, een koe die 10.000 liter melk geeft en een glimmende trekker voor de deur. Door een nieuw rolmodel te ontwikkelen waarin ook natuurinclusieve landbouw als professionele standaard wordt gezien, creëren we een hefboom voor verandering."

Sociale structuren

Nieuwe sociale structuren, waarin boeren meer waardering krijgen voor een andere manier van werken, zijn volgens Danielle een krachtige versneller. "Ik denk dat 50 procent van de verandering op het platteland een kwestie van perceptie is. Het zou enorm helpen als er meer waardering zou komen voor agrariërs die natuurinclusief boeren." Dat is geen gemakkelijke opgave, realiseert Danielle zich. "Door sociale structuren te ontwikkelen waarin het aangemoedigd wordt om anders te werken en waarbij je gewaardeerd wordt om het aantal grutto's op je land in plaats van die glimmende trekker voor de deur, versnellen we de transitie aanzienlijk."

Een belangrijke katalysator voor verandering ziet Danielle in het agrarisch onderwijs. "In steeds meer opleidingen wordt natuurinclusieve landbouw geïntegreerd in het curriculum. Door deze benadering nog structureler te integreren in het onderwijs, maken we het tot de nieuwe professionele standaard. Hier ligt duidelijk potentieel voor versnelling."

Vertrouwen opbouwen

Wij.land laat in de praktijk zien hoe concrete verandering eruitziet, vertelt Danielle. "We bereiken voornamelijk het 'stille midden': boeren met gangbare bedrijven die willen verkennen hoe ze natuurinclusiever kunnen werken. Onze kracht schuilt daarbij vooral in onze persoonlijke benadering, we investeren volop in relatieopbouw en vertrouwen. Die aanpak werkt, maar het betekent ook dat onze aanpak moeilijk schaalbaar is."

Grondbeleid

In het dagelijkse werk van Wij.land worden ook kansen zichtbaar voor systemische verbetering. "Vroeger hadden we fijnmazige netwerken als de Dienst Landelijk Gebied, met diepgaande gebiedskennis en een vertrouwenspositie. Door deze structuren in een nieuwe vorm te herstellen, kunnen we de transitie versnellen." Een concreet beleidsinstrument dat volgens Danielle meer aandacht verdient, is een nationaal of provinciaal grondbeleid. "Door mechanismen te ontwikkelen waarbij grond strategisch wordt ingezet conform de gebiedsvisies, kunnen we boeren die willen verduurzamen toegang geven tot grond van stoppende collega's. Hiermee versnellen we de transitie aanzienlijk."

Politieke keuzes

Er is momentum op meerdere fronten, concludeert Danielle. "Enerzijds zien we steeds meer boeren die verduurzamen; anderzijds groeit het besef dat we systemische barrières moeten aanpakken om echt op te schalen." De politiek heeft hierin volgens haar een belangrijke faciliterende rol. "Heldere politieke keuzes en besluiten kunnen de beweging die al gaande is ondersteunen met concrete wetgeving. We hadden eerder moeten beginnen met deze transitie naar een duurzamer landbouwsysteem, maar nu zien we dat het momentum toeneemt. Door niet alleen boeren, maar het hele systeem in beweging te brengen, kunnen we samen de gewenste versnelling realiseren."

Het symposium werd afgesloten door Hans Mommaas (emeritus-hoogleraar en fellow van Academische Werkplaats Brede Welvaart bij Tilburg University en voorzitter bij m.e.r.), met een pleidooi om balans te vinden tussen het vinden van structuur en behouden van vrijheid en eigen invulling. En hij roept op tot het blijven delen van kennis: iets waar alle sprekers op het symposium alvast een bijdrage aan hebben geleverd.

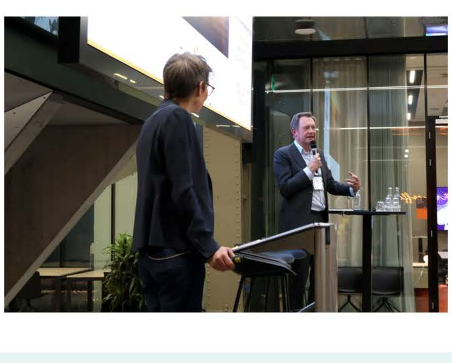

academische werkplaats (be)sturen op brede welvaart

Academische werkplaats (Be)sturen op Brede Welvaart

Het symposium werd georganiseerd door de Academische Werkplaats (Be)sturen op Brede Welvaart van Tilburg University. Deze werkplaats verbindt onderzoekers en maatschappelijke partners om samen kennis te ontwikkelen en toe te passen. In co-creatie werken zij aan vraagstukken rondom brede welvaart. Met bijeenkomsten zoals deze stimuleert de werkplaats kennisuitwisseling en dialoog over complexe thema's, zoals de toekomst van het landelijk gebied.

Lees meer over dit onderwerp:

Artikel *Gebiedsgericht vooruit!*

Verslag door Mark Dierick
Interviews door Joost Peters
Foto's symposium door Sandra de Jong

Overige foto's
Joran Quinten/Unsplash, Perskit Rabobank, Finn IJspeert/Unsplash

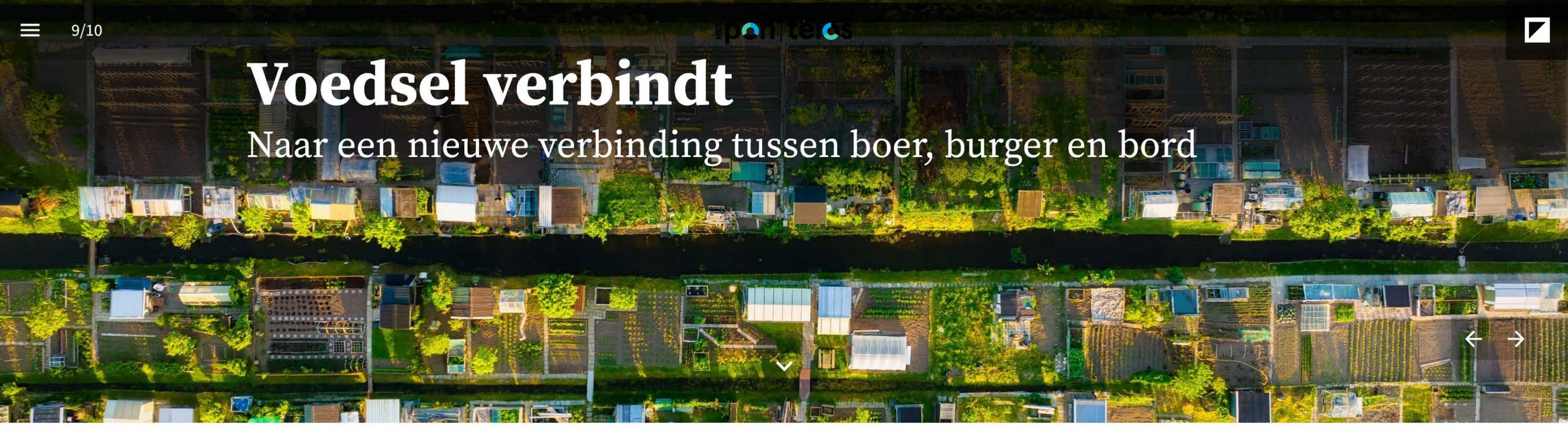

Voedsel verbindt

Naar een nieuwe verbinding tussen boer, burger en bord

Veel van ons voedsel komt van elders, terwijl wat we hier verbouwen weer exporteren naar het buitenland. Dat gaat met groeiende problemen gepaard, van voedselverspilling en CO2-uitstoot tot lage prijzen voor boeren. Sinds enige tijd is er daarom een beweging op gang gekomen om het voedselsysteem opnieuw te wortelen in de regio. Maar het verkleinen van de afstand tussen boer, burger en bord binnen de contouren van het dominante mondiale voedselsysteem betekent barrières slechten in alle schakels van de keten – en nieuwe verbindingen aangaan met de omgeving. In gesprek met Frederike Praasterink en Bram van Helvoirt van het Lectoraat Future Food Systems aan de HAS in Den Bosch verkent adviseur-onderzoeker Katja Nagelkerke de weg naar een regionaal geworteld en sociaal rechtvaardig voedselsysteem.

“Dit voedselsysteem heeft ons veel gebracht, zoals veilig en goedkoop voedsel, maar kent ook grote schaduwkanten”, legt Frederike uit. Deze manier van voedsel produceren, verwerken, verhandelen en consumeren is namelijk niet toekomstbestendig: het vraagt te veel van onze bodem, water en natuur en we overschrijden inmiddels zes van de negen planetaire grenzen. Zo is voedselproductie een van de belangrijkste oorzaken voor de 73 procent aan wereldwijd biodiversiteitsverlies [1]. Ook zorgen het voedselaanbod en de inrichting van onze voedselomgeving voor ongezonde voedselpatronen met oplopende zorgkosten (51 procent van Nederlandse volwassenen kampt met overgewicht [2]). Ten slotte wordt het mondiale geïndustrialiseerde voedselsysteem in toenemende mate gekenmerkt door scheve machtsverhoudingen [3].

Bram van Helvoirt is docent-onderzoeker Duurzame voedselsystemen bij HAS green academy in Den Bosch. Hij houdt zich bezig met governance-vraagstukken: hoe kunnen voedselsystemen op democratische wijze duurzamer en rechtvaardiger worden? Hierin speelt bottom-up veranderkracht een grote rol.

Frederike Praasterink is lector Future Food Systems aan de HAS green academy in Den Bosch. Het lectoraat wil bijdragen aan de transitie naar een duurzaam landbouw- en voedselsysteem, door te werken aan een thema als *true pricing* of het opzetten van toekomstverkenningen.

"Kortere ketens en voedselnetwerken bieden de mogelijkheid om vers en gezond voedsel te produceren, met een kleine ecologische voetafdruk en een grote betrokkenheid vanuit de gemeenschap."

Frederike: “Dit systeem heeft geleid tot sociale en geografische ontkoppeling van voedselproductie en -consumptie. Voedsel is steeds meer een handelsproduct geworden in een anonieme, globale markt. Hierdoor gaat winstmaximalisatie boven gezondheid en welzijn van mens, dier en planeet.” De ‘verborgen’ kosten van het huidige systeem – zoals zorgkosten en kosten voor herstel van biodiversiteit, waterkwaliteit, en klimaatadaptatie – bedragen alleen al voor Nederland tientallen miljarden, zo becijferde de Wereldvoedsel- en Landbouworganisatie (FAO) in een recente studie [4]. “Tijd voor een systeeminnovatie waarin herstel van verbindingen van groot belang is!”, aldus Frederike.

Dit systeem rijmt nu al niet met onze planetaire grenzen, maar met het vooruitzicht dat in 2050 naar schatting tien miljard mensen gevoed moeten worden, roepen wetenschappers, agrariërs, beleidsmakers en bestuurders om verandering. Kunnen we toewerken naar een systeem dat niet alleen economisch goed functioneert, maar ook sociaal en ecologisch waarde toevoegt? Een systeem waarin voedsel een verbinder is, geen verslinder? Kunnen ‘de regio’ en de bijbehorende gemeenschap een vitale rol spelen in de beweging naar een ander, meer duurzaam en democratisch model?

Regionale wortels

Het antwoord: jazeker. Het opnieuw lokaliseren van (delen van) het voedselsysteem kan helpen. “Zo bieden kortere ketens en voedselnetwerken - ofwel produceren, verwerken en consumeren op lokale en regionale schaal – de mogelijkheid om vers en gezond voedsel te produceren, met een kleine ecologische voetafdruk en een grote betrokkenheid vanuit de gemeenschap”, legt Bram uit. Op de regionale schaal wordt het concreet, en kan voedselproductie uit de anonimiteit worden gehaald. Onder meer door burgers en boeren direct met elkaar in contact te brengen, bijvoorbeeld via korte-keten-initiatieven en gemeenschapslandbouw.

Wat is een lokaal of regionaal voedselsysteem dan precies? Binnen zo’n systeem worden productie en consumptie met elkaar verbonden, zowel tussen partijen en de mate van directe betrokkenheid en zeggenschap, als qua geografische afstand [5]. Zo wordt voedseltransport gereduceerd, en daarmee ook het bijbehorende fossiele-energieverbruik. Ook wordt de lokale economie versterkt, en ontstaat er contact tussen boer, burger en bord. Kortom: voedsel wordt weer gekoppeld aan grond en gemeenschap, in plaats van loskoppeling in een mondiale, anonieme markt via ondoorzichtige ketens.

Regionale voedselproductie biedt boeren niet alleen de mogelijkheid om meer grip te krijgen op de prijs van en vraag naar hun voedsel, maar is ook sociaal betekenisvol door de verbinding met de omliggende gemeenschap. Op regionale schaal kunnen voedsel, natuur, gemeenschap en agrarische bestaanszekerheid weer met elkaar in balans worden gebracht. Steeds meer regionale en lokale overheden zijn hiervan doordrongen en werken aan regionale voedselvisies, met actieve inbreng van voedselraden. Voorbeelden van hoe je op zo’n participatieve wijze kunt sturen op een regionaal voedselsysteem zijn de Voedselvisie Metropool Regio Eindhoven of de Voedselstrategie Amsterdam.

"Voedsel wordt niet meer alleen gezien als economisch product, ook als (gemeen)goed met sociale en ecologische waarden."

Waarde(n)vol boeren

“Onderschat bij lokale voedselproductie de betrokkenheid van de gemeenschap niet: sociale innovatiekracht is een belangrijke bottom-up-factor achter het veranderende voedselsysteem”, geeft Bram aan. Het zijn de kleinschalige initiatieven – vaak geboren uit betrokkenheid van bewoners – die bijdragen aan lokale economie, sociale cohesie en werkgelegenheid.

Achter deze sociale innovatiekracht gaat een belangrijke waardenverschuiving schuil: voedsel wordt niet langer alleen maar gezien als economisch product, maar als (gemeen)goed met ook sociale en ecologische waarden. Bram: “Kijkend naar de onderliggende waarden kunnen we grofweg drie archetypen onderscheiden in regionale initiatieven: sociale ondernemingen, gemeenschapslandbouw of voedselcollectieven, en (gebieds)coöperaties van (veelal) bestaande boeren.”

Sociale ondernemingen richten zich sterk op participatie en inclusiviteit, zoals re-integratie in de arbeidsmarkt, onderwijs en zorg, bijvoorbeeld bij zorgboerderijen – gestimuleerd uit het zorgbudget van een gemeente. Gemeenschapslandbouw, zoals Herenboeren, zijn zowel sociaal verbonden als economisch duurzaam dankzij de samenwerking tussen boeren en burgers. Deze sociale innovatiekracht bestaat niet alleen bij nieuwkomers, maar ook bij initiatieven met bestaande boeren, zoals De Hilverboeren, waar boeren en tuinders aansluiten voor een meer duurzaam of divers bedrijfsmodel met lokale afzet. Deze voorbeelden laten zien dat regionale voedselproductie, geworteld in de gemeenschap, niet alleen bijdraagt aan een duurzaam voedselsysteem, maar ook aan nieuwe verdienmodellen en sociale veerkracht.

Brabantse regio voedt de verbinding: De Hilverboeren en 013Food

Wie dieper de regio induikt, ontdekt verschillende voedselraden, gemeenschapsboerderijen en voedselcollectieven waar verbinding via voedsel dagelijkse praktijk is.

Zo ook **De Hilverboeren**, een collectief van lokale boeren, Staatsbosbeheer en de Provincie Noord-Brabant. Ze werken op verschillende manieren samen: natuurinclusief boeren voor natuurontwikkeling, het sluiten van kringlopen en de lokale verkoop van biologische streekproducten via boerderijwinkels. Een multifunctionele manier van boeren die natuur, landbouw en mensen met elkaar verbindt.

Een ander voorbeeld is **013Food**: een beweging die zich inzet voor minder verspilling en minder transportkilometers, duurzamer produceren, en meer kennisdeling voor voedselbewustzijn. Uiteenlopende initiatieven sluiten zich hier bij aan: boeren, bedrijven, restaurants, de gemeente, en culturele- en onderwijsinstellingen. Via het netwerk ontstaan kennisdeling, nieuwe samenwerkingen én initiatieven als de oprichting van een voedselraad, die werkt maakt van een voedselmanifest voor de gemeente Tilburg: hoe werken we toe naar een gezonde voedselomgeving voor iedereen in de stad?

Bottom-up needs top-down

Regionale initiatieven laten - op kleine schaal – de beweging zien naar een duurzaam voedselsysteem. Is het mogelijk om deze innovatiekracht door te vertalen naar een bredere praktijk, zodat het ook leidt tot grootschalige systeemverandering? Frederike: “Een manier om de impact van kleine collectieven te vergroten is door polycentrisch op te schalen: kennis en middelen delen via netwerkvorming en -sturing.” Dat kan de regio niet alleen, maar vraagt (overheids)ondersteuning. Er zijn nu juridische en beleidsmatige instrumenten die niet aansluiten bij innovatieve voedselpraktijken, maar juist het ‘oude’ uitputtende systeem in stand houden.

Bottom-up vraagt daarom om beleidsmatige flexibiliteit, sturing op randvoorwaarden en ondersteunende middelen van bovenaf. “Er worden voedselvisies geschreven en er wordt onderzoek gedaan naar duurzame productievormen en eetpatronen, maar het vergt politieke daadkracht om te bepalen hóe we daar komen. En niet te vergeten: starten met actief afbouwen wat we níet willen”, legt Frederike uit. Dat kan op allerlei manieren. Bijvoorbeeld door integraal aan opgaven te werken, zoals naast landbouwbeleid óók voedselbeleid te ontwikkelen en beiden te koppelen aan ruimtelijke inrichtingsvraagstukken. Een andere optie is een economisch model dat de ‘ware’ kosten hanteert (via true cost en true value): duurzame producten worden goedkoper en duurzaamheidsinspanningen van boeren worden door de markt beloond. Ook is het belangrijk om voedsel steviger te verankeren in de bestuurlijke agenda, zoals het opstellen en implementeren van een gemeentelijke voedselvisie en -strategie of een verantwoordelijke wethouder voor voedselbeleid instellen in het college van B&W. Ten slotte kan het systeem worden veranderd via inkoopbeleid: door binnen overheids-, onderwijs- en maatschappelijke instellingen alleen duurzaam en lokaal geproduceerd voedsel aan te bieden. Zo ontstaat er niet alleen een grotere markt voor duurzame, lokale producten, het stimuleert ook een gezond voedingspatroon en lokaal voedselbewustzijn.

"Een leefbare toekomst met gezond en voldoende voedsel vraagt om sturing, innovatie en zeggenschap."

Barrières doorbreken

Gezien de complexiteit van het systeem en de maatschappelijke opgaven – van klimaatverandering tot geopolitieke verhoudingen – is er niet één manier om tot een duurzaam voedselsysteem te komen. In werkelijkheid vraagt het om een veelheid aan veranderingen, van diverse spelers (burger, bedrijf, boer, overheid) op verschillende niveaus: lokaal, regionaal, nationaal en Europees. Om nationaal de vruchten te plukken van regionale voedselsystemen, moeten daarom verschillende barrières worden doorbroken.

Dat vraagt niet alleen om top-down ondersteuning van bottom-up, maar ook om (bestuurlijke) keuzes en een ‘nieuw verhaal’ over ons voedsel. Welke voedselproductie willen we wél en welke niet? En: waar past dit het beste in ons land? Frederike: “Hierbij is het gekozen frame belangrijk: nu heerst het idee dat een regionaal voedselsysteem haaks staat op de gangbare landbouw en de huidige voedselproductie. Terwijl het elkaar ook kan versterken en naast elkaar kan bestaan.” Er moet dus niet alleen letterlijk, maar ook figuurlijk ruimte komen voor alternatieve manieren om naar het voedselsysteem te kijken.

“Er is niet één voedselsysteem of één transitie, en dat gaat er ook niet komen. De oplossing ligt in het sturen op de juiste waarden binnen de verschillende systemen”, vertelt Frederike. Alleen door samen te werken vanuit een integrale blik – met bredere waarden dan alleen economische – komt verandering tot stand en worden systeembarrières doorbroken.

Van marge naar mainstream

Een leefbare toekomst met gezond en voldoende voedsel vraagt, zoals Frederike en Bram al schetsen, om verandering bij alle betrokken partijen: bestuurlijke en beleidsmatige sturing, sociale en technologische (markt)innovaties en zeggenschap vanuit burgers. Maar het gaat ook om hoe we vertellen, kijken, waarderen en samenwerken. Het is nodig om de grond en gemeenschap weer te vervlechten met ons voedsel. Zo creëren we een diversiteit aan voedselsystemen die stevig zijn ingebed in hun sociaal-culturele en ecologische omgeving, en verbinden we consument en producent, stad en land, boer en burger opnieuw met elkaar.

De regionale praktijk en de projecten van het Lectoraat Future Food Systems bewijzen al dat het mogelijk is: voedselraden en -collectieven worden opgezet en bewoners werken samen met boeren op het land, in de keten en op de markt. Streekproducten worden omarmd door de gemeenschap en boeren verdienen een eerlijke prijs voor hun werk. Binnen de regio huist de sociale innovatiekracht om de gewenste verandering in te zetten. Lokale en regionale voedselinitiatieven zijn geen marginaal gebeuren, maar vormen in al hun diversiteit een breed gedragen beweging naar een duurzame toekomst.

Lees meer over dit onderwerp:

Essay *Vormgeven aan de voedseltransitie in Zuidoost-Brabant*

Foto's

Denise Jans/Unsplash, Lars Blankers/Unsplash, Biletskiy Evgeniy/iStock, Mark Kieboom/Unsplash, Engin Akyurt/Unsplash

Met dank aan

Katja Nagelkerke MSc

Katja onderzoekt als adviseur-onderzoeker en socioloog vraagstukken rondom verandering, verbinding en vertrouwen. Ze werkt hieraan binnen de thema’s brede welvaart en de transitie van het landelijk gebied.

Verwijzingen

[1] WWF (2024). *2024 Living Planet Report: A System in Peril*.

[2] IPSOS I&O (2024). *Voedselnood in Nederland - 1-meting*.

[3] IPES Food (2017). *Too big to feed: Exploring the impacts of mega-mergers, concentration, concentration of power in the agri-food sector.*

[4] FAO (2023). *The State of Food and Agriculture 2023*. Revealing the true cost of food to transform agrifood systems. Rome.

[5] Sukkel, W., van Dijk, S. M., & van Wijk, C. A. P. (2014). *Duurzaamheid van een regionale voedselketen: Energieverbruik, emissie van broeikasgassen en voedselvoertuigkilometers voor de keten Oregional–Sint Maartenskliniek* (No. 604). Praktijkonderzoek Plant & Omgeving.

Het PON & Telos is een sociale kennisonderneming in het hart van de samenleving. We beschouwen het als onze opdracht om maatschappelijke besluitvorming te verbeteren. Dat doen we door wetenschappelijke kennis met kennis van de praktijk te verbinden. Waarbij iedere stem telt. Meningen en feiten halen we op, onderzoeken we, analyseren we en duiden we. Met prikkelende aanpakken en innovatieve methoden. Daarbij zijn we altijd gericht op duurzame ontwikkeling – de harmonieuze verbinding tussen sociale, ecologische en economische doelstellingen – en streven we naar brede welvaart, waarbij het welzijn van mensen centraal straat. Zo dragen we bij aan de kwaliteit van samenleven. Nu en in de toekomst.

Kijk op onze website

Abonneer je op ons magazine

COLOFON

Copyright © 2024 Het PON & Telos

Het online magazine 'Kennis van de regio' is een uitgave van Het PON & Telos. Delen uit deze uitgave mogen worden gekopiëerd voor niet-commerciële doeleinden en moeten worden voorzien van de juiste bronvermelding.

Redactie: Susanne Agterbosch, Joks Janssen, Marijn van Asseldonk, Katja Nagelkerke, Bianca Koomen, Jolanda Luijten, Imke Smulders, Joost Peters

Eindredactie & vormgeving: Mark Dierick

Video cover: Freepik

Fotografie & video bij artikelen:
zie bronvermelding onderaan elk artikel.

Foto colofon: Julian Reijnders / Unsplash

Met dank aan Buijtenland van Rhoon, Stimuland, HAS green academy en Provincie Noord-Brabant.

Contact: info@hetpon-telos.nl